

dî kolu hiçbir zaman Mısır'daki tarikatlar arasında büyük bir şöhrete ulaşmamıştır. Vefatından sonra tarikatın liderliğini önce Şeyh Muhammed Yûsuf es-Sakkâ ve Şeyh Seleme el-A'zamî, daha sonra ise oğlu Necmeddin ve torunu Abdurrahman yapmıştır. Çoğunu oğlu Necmeddin'in yayımladığı eserleri mensuplarının faaliyetlerinden daha etkili olmuştur.

Eserleri. 1. *Tenvîrül-kulûb fi mu'ameleti 'allâmi'l-guyûb* (Kahire 1322, 1328; Halep 1411/1991). Eş'arî akidesi, Şâfîi fıkhi ve Nakşibendî tarikatının iyi bir özetini ihtiva eden eser Nakşî bir müellif tarafından yazılıp en çok okunan eserlerden biridir. Kitabın yaklaşık üçte birini teşkil eden tasavvufu ilgili bölümü Türkçe'ye (*Kalplerin Nuru Tasavvuf*, trc. Abdülcelil Candan, Konya, ts.) ve Malay diline (*Ajaran-Ajaran Tariqah Naqsybandiyah*, trc. Jahid Sidek, Petaling Jaya 1989) çevrilmiştir. 2. *el-Mevâhibü's-sermediyye fi menâkibi's-sâdâti'n-Nakşibendiyye* (Kahire 1329/1911). Nakşibendî silsilesini konu alan eseri müellifin oğlu Necmeddin özetlemiş ve babasının Seleme el-A'zamî tarafından yazılan biyografisini de ekleyerek (s. 110-165) *Hulâşatü Kitâbi'l-Mevâhibi's-sermediyye* adıyla neşretmiştir (Kahire 1978). Aynı biyografi *Tenvîrül-kulûb'un* baş tarafında da yer almaktadır. 3. *el-İcâbâtü'r-Rabbâniyye li-şerh ve menâfi'i'l-Virdi'n-Nakşibendiyye* (Kahire 1388/1968). Bahâeddin Nakşibend'e atfedilen eserin şerhidir.

Muhammed Emîn'in diğer eserleri de şunlardır: *İrşâdü'l-muhtâc ilâ hükkûi'l-enzâc* (Kahire 1332, 1371/1951); *Da'v'ü's-sirâc fi fazli receb ve kıssa-ti'l-mi'râc* (Kahire 1327); *Sa'âdetü'l-mübtedi'in fi 'ilmi'd-dîn 'alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i* (Kahire 1330, 1388/1968); *Hidâyetü't-tâlibin li-ahkâmî'd-dîn 'alâ mezhebi'l-İmâm Mâlik* (Kahire 1330); *Dîvânü naşihati'l-beriyye fi'l-ḥuṭabi'l-minberiyye* (Kahire, ts.); *Fetḥü'l-mesâlik fi izâhi'l-menâsik* (Kahire, ts.). Ayrıca Gazzâlî'nin bazı risâlelerini Farsça'dan Arapça'ya çevirip *Hulâşatü't-teşânîf fi't-taşavvuf* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1327).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkîs, *Mu'cem*, II, 1554-1555; M. Emîn Zekî, *Meşâhîr-i Kürd ve Kürdîstân*, Kahire 1947, II, 143; A. J. Arberry, *Sufism*, London 1950, s. 129-132; Abdülkerîm-i Müderris, *Dânişmendân-ı Kürd der İhtidmet-i 'İlm u Din* (trc. Ahmed Havârî Neseb), Tahran 1369 hş., s. 409-411; Frederick de Jong, *Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt*,

Leiden 1978, s. 141-142; a.mlf., "The Naqshbandiyya in Egypt and Syria", *Naqshbandis* (ed. M. Gaborieau v.dğr.), İstanbul-Paris 1990, s. 591; Hamid Algar, "A Brief History of the Naqshbandi Order", a.e., s. 39; a.mlf., "al-Kurdî, Muḥammad Amin", *EI²* (İng.), V, 486; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîḥ-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran 1366 hş./1987, II, 235-236; M. Habib, "Some Notes on the Naqshbandi Order", *MW*, LIX (1969), s. 40-46.

HAMİD ALGAR

KÜRDİLİ-HICAZKÂR (کردیلی حجازکار)

Türk müzikinde bir makam.

Bestekâr ve hânende Hacı Ârif Bey tarafından terkip edilmiş olan bu makamı kullanılış yönüyle şed ve birleşik olarak ikiye ayırıp ele almak gerekir. Makam, dört şekilde kullanılmıştır.

1. Şekil. Arel-Ezgi nazariyatına göre kürdî makamı dizisinin rast perdesindeki incici şeddinden ibaret olup dizisi, rast perdesi üzerindeki kürdî dörtlüsüne çâr-gâh perdesinde bir bûselik dizisinin katılmasından meydana gelmiştir. İncici bir makam olduğu için güçlüsü tiz durak gerdâniye perdesi, yedeni acem-aşiran perdesidir. Durak perdesi üzerinde bulunan kürdî dörtlüsünün simetrik olarak tiz durak üzerine göçürülmesiyle makamın genişlemesi yapılır ve böylece giriş seyirinde gezinilebilecek bir seyir alanı temin edilmiş olur. Ayrıca güçlü gerdâniye perdesinde kürdî çeşnisiyle yarım karar yapılır.

1. şekil kürdîli-hicazkâr makamı dizisi

Arel-Ezgi sisteminde makamın bu şekildeki tarifi bir basit makamın basit bir şeddinden ibarettir. Halbuki Hacı Ârif Bey tarafından "hicazkâr-ı kürdî" veya "hicazkâr kürdî" adıyla anılan bu makam bizzat mücidi tarafından bileşik bir makam olarak ve birkaç şekilde kullanılmıştır.

2. Şekil. Hicazkâr-ı kürdî adına daha uygun olan bu şekil, hicazkâr makamının tiz ve orta bölge dizilerine veya bütün dizisine rast perdesindeki incici kürdî dizisinin eklenmesi ve rasttaki bu kürdî dizisiyle karar verilmesi suretiyle oluşur:

Bu şekil kürdîli-hicazkâr makamının güçlüsü gerdâniye perdesi olup bu perdede hicazlı veya bûselikli yarım kararlar yapılır. Zira hicazkâr makamının güçlüsü üzerinde bu iki çeşni bulunmaktadır (bk. HICAZKÂR). Kürdîli-hicazkâr makamının bu ikinci şeklinde kullanılan asma kararlar ise hicazkâr makamının asma kararları olan nevâda hicazlı, çâr-gâhta nîkrizli, bazan segâhta hüzzamlı asma kararlarla makamın diğer yarısını oluşturan rasttaki kürdî dizisinin asma kararları olan acemde bûselikli, nîm hisarda çâr-gâhlı, nevâda kürdîli, çâr-gâhta bûselikli, kürdîde çâr-gâhlı ve acem-aşiranda bûselikli asma kararlarıdır.

3. Şekil. Arazbar makamının tiz ve orta bölgelerine yine rast perdesindeki incici kürdî dizisinin eklenmesiyle kullanılmıştır. Bu şekil, nevâ perdesi üzerindeki incici uşşak-bayatî dizisiyle çâr-gâh perdesindeki rast beşlisinden ibaret olan arazbar makamının tiz ve orta bölgesine rasttaki incici kürdî dizisinin eklenmesi ve bu diziyile karar verilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Bu biçimdeki bazı eserlerde karşılaşılan, gerdâniyede uşşak dörtlüsü ve hüseyinî beşlisinde ısrar etmemek gerekir. Aksi takdirde makam rast perdesine göçürülmüş bir muhayyer-kürdî makamına dönüşebilir.

1. şekil
kürdîli-hicazkâr
makamı
seyir
örneği

2. şekil
(hicazkârlı)
kürdîli-hicazkâr
makamı
seyir
örneği

Bu şeklin güçlüsü diğerlerinde olduğu gibi gerdâniye perdesi olup bu perdede büselik çeşniysiyle yarım karar yapılır. Asma kararlar ise nevâdaki uşşaklı ve çârgâhtaki rastlı kalıplardır. Ancak bu biçimde nevâ perdesi üzerindeki uşşak-bayatî dizisinde, yerindeki bayatî makamında olduğu gibi dördüncü derece üzerinde hicaz, üçüncü derece üzerinde de nikriz geçkileri yapılırsa buna tekabül eden gerdâniye perdesinde hicazlı, acemde nikrizli ve dik hisarda hüzzamlı kalıplar yapılabilir. Diğer asma kararlar ise yukarıda zikredilen rasttaki inici kürdî dizisinin asma kararlarıdır.

4. Şekil. Kürdîli-hicazkâr makamının bu biçimi yukarıda incelenmiş bulunan 1, 2 ve 3. şekillerin karışık olarak kullanılmasıyla oluşmuştur. Yani inici kürdî, hicazkâr ve arazbar dizilerinin tiz ve orta bölgelerine rasttaki inici kürdî dizisinin eklenmesi ve hepsinin karışık bir şekilde kullanılmasıyla meydana gelir. Bu biçimde güçlüdeki yarım karar öncelik alan biçimin çeşniysiyle yapılacaktır. Asma kararlar ise her üç şeklin asma kararlarının bir karışımı durumundadır ve herhangi bir kalıbı esasında hangi çeşit kullanılmışsa onun çeşniysiyle yapılır. Kürdîli-hicazkâr makamıyla ilgili bütün bu tarif ve açıklamalar, bu makamın 1. şekil dışında

daima çok dizili bir şekilde birleşik olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca bütün şekillerdeki ortak bir özellik, makamın ikinci bölümünü teşkil eden rasttaki

3. şekil
(arazbarlı)
kürdîli-hicazkâr
makamı
seyir
örneği

4. şekil
(karışık)
kürdîli-hicazkâr
makamı
seyir
örneği

inici kürdî dizisinin hiç değişmemesi ve tam kararın bu diziyle yapılmasıdır.

Her dört şekli inici olan kürdîli-hicazkâr makamının yedeni yine dört şekilde de acem-aşiran perdesidir ve karara yakın bu perdeye büselik çeşniysiyle düşülüp bir asma karar yapılması şart olmasa da âdettir. Kürdîli-hicazkâr makamının donanımına si, mi ve lâ için küçük mücennep bemoî yazılır, kullanılan biçim ve çeşniler için gerekli değişiklikler eser içerisinde gösterilir.

Hangi şekil olursa olsun kürdîli-hicazkâr makamının seyrine tiz durak gerdâniye perdesi civarından başlanır. Kullanılan şekle göre tiz taraftaki çeşnilerde karışık olarak gezinildikten sonra gerdâniye perdesinde kullanılan şeklin çeşniysiyle yarım karar yapılır. Daha sonra tiz ve orta bölge çeşnilerinde karışık gezinilip asma karar gösterilerek ortak seslerden istifade ile rasttaki kürdî dizisine geçilir. Bu dizide de karışık dolaşıldıktan sonra rast perdesinde kürdî çeşniysiyle tam karar yapılır.

1. şekil için Münir Nurettin Selçuk'un, "Bu yıl da böyle geçti şirin sözlü sevgili" ve Muzaffer İlkar'ın, "Gel sen bize akşam yine mehtâb görünsün" mısralarıyla başlayan semâi usulünde; Alâaddin Yavaşca'nın düyek usulünde, "Geçmesin günümüz sevgilim yasla" mısra-

ıyla başlayan şarkıları; 2. şekil (hicaz-kârlı) için Hacı Ârif Bey'in curcuna usulünde, "Düşer mi şânına ey şeh-i hûban" ve aksak usulünde, "Kanlar döküyor derdin ile dîde-i giryan" mısralarıyla başlayan şarkıları ile Hristaki Efendi'nin aksak usulünde, "Gidelim Göksu'ya bir âlem-i âb eyleyelim" mısrayla başlayan şarkısı verilebilir. 3. şekil (arazbarlı) için de yine Hacı Ârif Bey'in curcuna usulünde, "Send e aceb uşşâka eziyyet mi çoğaldı" ve semâi usulünde, "Bâis figân u nâleme aşk ibtilâsıdır" mısralarıyla başlayan şarkılarıyla Rahmi Bey'in ağır aksak usulünde, "Söyle ey mutrib-nâzende edâ" mısrayla başlayan şarkısı; 4. şekil için Hacı Kirâmî Efendi'nin devr-i kebîr usulünde, "Sanmayın mâziyi der-hâtir ederken ağlarım" mısrayla başlayan bestesi; Gavsî Baykara'nın curcuna usulünde, "Gönül âteşlere yandı" ve Suphî Ziya Özbekkan'ın aynı usulde, "Bir gamlı hazânın seherinde / İsrâra ne hâcet yine bülbül" mısralarıyla başlayan şarkıları bu makamın en güzel örneklerindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Subhi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1933, I, 262-263; IV, 264-266; Özkan, *TMNU*, s. 220-232; H. Sadeddin Arel, *Türk Müsikisi Nazariyatı Dersleri*, Ankara 1991, s. 332, 338.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

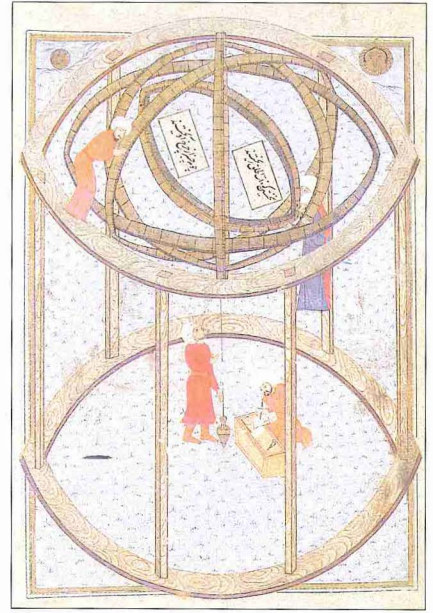
KÜRE (الكورة)

İslâm matematikçilerinin küreye ilişkin tanımlamaları farklılık gösterse de öz ve içerik bakımından aynı anlama gelir. Meselâ Hârizmî'ye göre küre, bir nokta kabul edilen merkezden çevreye çıkan eşit boydaki çizgilerin belirlediği yuvarlak cisimdir (*Mefâtihu'l-ʿulûm*, s. 232). Bîrûnî küre için, "Tek bir yüzeyle sınırlanmış yuvarlak bir cisimdir ve yüzeyinden merkezine ulaşan bütün çizgiler birbirine eşittir" der (*Kitâbü't-Tefhîm*, s. 19). Ali Kuşçu, "Küre yuvarlak bir yüzeyin çevrelediği üç boyutlu bir cisimdir. Yüzey onun çevresidir ve içindeki bir noktadan buraya kadar uzanan doğruların tamamı aynı boydadır; bu noktada kürenin merkezi, çizgiler de yarıçaplarıdır. Merkezden geçip iki tarafta çevreye uzanan doğru ise kürenin çapıdır. Eğer küre bu çap üzerinde döndürülürse çap kürenin eksenî, iki ucu da kutupları olur" şeklinde küreyi bütün ele-

manlarıyla tarif eder (*er-Risâletü'l-fethiyye*, vr. 5^{a-b}).

İslâm matematikçilerinin bu konuda Öklid ve Archimedes'i izledikleri bilinmektedir. Ayrıca kürenin vasıflarıyla ve astronomi biliminin temellerini oluşturan küresel üçgenlere (bir küre üzerinde birbirini kesen üç büyük çember arasında kalan yüzey parçalarından her biri) dair teoremlerle de ilgilenmişler ve bu konularda Menelaos'la Batlamyus'un çalışmalarını hareket noktası olarak almışlardır (bk. HENDESE). Astronomide de gökyüzü, merkezinde yerin (dünya), dolayısıyla gözlemcinin bulunduğu bir küre olarak kabul ediliyor ve gezegenlerin hareketleri gözlemciye göre veriliyordu; ayrıca gökküre bütün gök cisimlerini çevrelemekteydi (bk. ÂLEM; FELEK; SEMÂ). Bu konudaki en eski Arapça eser Kustâ b. Lûkâ'nındır ve Latince ile İspanyolca'ya da çevrilmiştir.

Gökküre tasavvuruna göre küre şeklinde bazı aletler yapılmış ve gök cisimleri bunlar üzerinde gösterilmiştir. Bîrûnî, ilk defa Hipparchus ve Batlamyus tarafından kullanılan bu kürelerin yapımları ve kusurları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Üç veya dört ayak üzerindeki bir halkaya tesbit edilen "semavî küre" burçları gösterir. "el-Küre zâtü'l-kürsî" denilen alet gök hareketlerini izlemeye yarar. Bu alette ufku temsil eden bir halka bulunmakta ve bu halkanın karşılıklı iki deliğine, alt kısımdaki yiv içerisinde hareket edecek şekilde boylam dairesini temsil eden bir çember yerleştirilmekteydi. Küre ise boylam çemberinin karşılıklı iki deliği arasındaki bir eksen üzerinde dönmekteydi. Ufuk ve boylam çemberleri bölümlendirilmişti ve taksimatlı bir kadran yardımıyla çeşitli astronomik ölçümler yapılabiliyordu. Ufuk ve boylam çemberine, gök çemberine tekkabül eden birtakım halkalar eklenerek "küre-i mücesseme (zâtü'l-halak [halkalı araç])" elde ediliyordu. İlk tasvirî "usturlâp" adı altında Batlamyus'un *eI-Mecisti*'sinde verilen bu alet, gök cisimlerinin gökküre üzerindeki enlem ve boylamlarının bulunmasında kullanılmış ve yüz yıllarca gözlemevlerinin başlıca aleti olmuştur. Aletin en gelişmiş örneğini, XVI. yüzyıl Osmanlı döneminin en önemli astronomu olan Takîyüddin er-Râsîd yapmış ve kullanmıştır. Halkalarının çapları 4 metreden fazla olan ve "ufuk" adı verilen bir kaide üzerine yerleştirilen bu

Astronomların XVI. yüzyılda Galata Rasathânesi'nde küreler üzerindeki çalışmalarını gösteren bir minyatür (İÜ Ktp., FY, nr. 1404, vr. 56^b)

halkalı araç kaidesiyle birlikte altı sütun üzerine konulmuştu, bu sütunlar da başka bir kaide üzerinde duruyordu. Buna benzer bir kaide XVI. yüzyıl Avrupa'sında da mevcuttu (Tekeli, *Nasirüddin*, s. 342).

Astronomların kullandığı küresel aletlerden başka coğrafyacılar "küretü'l-arz" (yer küresi) denilen, üzerine dünya haritası çizilmiş ve bir eksen etrafında dönen küreyi, optikçiler de "küretü'l-muhrika" (yakan küre) denilen içi su dolu cam veya masif kristal küreyi kullanmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-ʿulûm* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut 1409/1989, s. 232; Bîrûnî, *Kitâbü't-Tefhîm li-evâʿili şinâʿati't-tencim*, Oxford 1923, s. 19, 43; Ali Kuşçu, *er-Risâletü'l-fethiyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2733, vr. 5^{a-b}, 6^{a-9}; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkîye*, İstanbul 1329/1911, I, 17-20; Sevim Tekeli, *Nasirüddin, Takîyüddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi*, Ankara 1958, s. 342; a.mlf. v.dğr., *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara 1999, s. 104-105; a.mlf., "İstanbul Rasathanesinin Araçları", *Araştırma*, XI, Ankara 1979, s. 32; Yavuz Unat, "Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, Ankara 1999, VIII, 411-420; a.mlf., "Osmanlı Teknolojisine Genel Bir Bakış", a.e., VIII, 637-654; E. Wiedemann, "Küre", *İA*, VI, 1086-1087.

YAVUZ UNAT